

İLHANLILAR DÖNEMİ TARİH YAZICILIĞININ ÖZELLİKLERİ*

Yrd. Doç. Dr. Ahmad HESAMİPOUR KHELEJANI**

Öz

İran Moğolları ve Batı Moğolları olarak da anılan İlhanlılar, İran coğrafyasını ele geçirip devletlerini sağlamlaştırdıktan sonra bu bölgenin gelişmesi için çaba sarf etmişler. Bu ilk başlarda bu devletin diğer uluslar ve devletler ile savaş halinde olduğu için çok belirgin değildir. Ancak İlhanlıların en parlak dönemini Gâzân Han devrinde ekonominin gelişmesi, halk refahının artması, yollarda emniyetin sağlanması, ülkenin imarı, bilimin önceki dönemlere göre daha önemsenmesi ve birçok hususta ülkede yapılan reformlar ile görmekteyiz. İlhanlılar iktidarlarını ilk kurulduğu günlerden beri en önem verdiği bir konu da tarih yazıcılığıdır. Moğolların İran'ı istilasının ardından buradaki tarih yazıcılığı geleneği önemli ölçüde değişme uğramıştır. Biz bu çalışmamızda İlhanlılar Dönemi'nde İran coğrafyasında yazılan tarihi kitapların özellikleri üzerinde duracağız. Ayrıca bu dönemin sonraki döneme etkisi anlatılacak ve Timurlu Dönemi tarih yazıcılığı ile karşılaştıracağız. Bu konuya girmeden önce İran coğrafyasında bu devirden önceki tarih yazıcılığına da göz atacağız.

Anahtar kelimeler: tarih yazıcılığı, ilhanlı dönemi, ilhanlı müverrihleri, gâzân han, camî'ü't-tevârih.

Features of Ilkhanid Period Historiography

Abstract

Ilkhanids, mentioned as Iranian Mongolians, had endeavoured in order to develop this region after conquering Iran and establishing their state. This process couldn't be achieved very rapidly in the earlier ages because of battling with other states and nations. But in the era of Ghâzân Khan, the most powerful era of Ilkhanids, it can be seen that the welfare of the people had been increased, security had been provided in the roads, the country had been reconstructed and science had been considered more important. Beginning from the first ages of Ilkhanid sovereignty, one of the issues that Ilkhanids had given importance mostly, is historiography. In this text, which we will emphasize on the features of historical books written in the era of Ilkhanids in Iran, we will also deal with the tradition of historiography before the era of Mongolians in Iran. And then we will compare the historiography in the era of Ilkhanids and Timurids.

Keywords: historiography, ilkhanid era, ilkhanid historiographers, ghâzân khan, jami'al-tawarikh.

*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarafından 22-25 Haziran 2010 tarihleri arasında düzenlenen "Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2010 İRAN TÜRKOLJİSİ: KONULAR, SORUNLAR ve YAKLAŞIMLAR" sempozyumunda 23 Haziran 2010 tarihinde tarafımda bildiri olarak sunulmuş yayınlanmamıştır.

**Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.ahmad.hesamipour@batman.edu.tr

1. Giriş: Tarih ve Tarih Yazıcılığının Önemi ve Yararı

Toplumların hafızası kabul edilen tarihin yazılı kaynaklara aktarılması yüzyıllardır çok önemsene gelmektedir. Oluşturulan kaynaklar vasıtasıyla gerek milletler gerekse devletler geleceğini görmeye çalışmışlardır. İnsanoğlu gerek duyduğu andan itibaren belirli bir disiplin içerisinde tarih yazıcılığına başlamıştır. Geçmiş olayları günümüze aktaran ve önceki dönemlere ışık tutan tarih yazıcılığı, her dönemde olduğu gibi günümüzde de olayları anlamak ve algılamak bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

İslâm tarihçilerinin birçoğu, tarih bilimi ve tarih yazıcılığının önemi üzerinde durmuştur. Bunlardan İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fî't-Târîh*¹te; Âbdurrahmân b. Haldûn, *Mukaddime*² adlı eserinde; Muhyiddîn el-Kafici, *el-Muhtasar fî 'İlmi't-Târîh*³te; Şemseddîn Sehâvî, *el-İlân Bi't-Tevbîh li-Men Zemme Ehle't-Târîh*⁴te; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*⁵ adlı eserinde; Ebu'l-Hasan b. Zeyd-i Beyhakî(İbn-i Funduk), *Târîh-i Beyhak*⁶ta; Celâleddîn es-Suyutî, *eş-Şemarih fî 'İlmi't-Târîh*⁷ eserinde tarih bilimi ve tarih yazıcılığının önemi hakkında kıymetli bilgiler vermişlerdir.

Kuşkusuz tarihi kitaplarının yazılması herkesten ziyade devlet erkânı ve yöneticileri için faydalı olmuştur. Kendinden önceki hükümdarların tecrübelerinden faydalanmak, yaşanan tarihi hadiselerden ders alıp memleket idaresini düzene sokmak, savaşları başarılı bir şekilde yönetip zafer elde etmek bu faydalardan sayılabilir. Bu doğrultuda İbn-i Funduk diye bilinen Ebu'l-Hasan Âli b. Zeyd el-Beyhakî (1097-1170)⁸, yazmış olduğu *Târîh-i Beyhak* adlı eserin sunumunda düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Hiç kimse tarih bilimine padişahlar ve emirler kadar muhtaç değildir. Çünkü dünyanın birçok işleri bunların düşüncesi ve görüşü ile yapılmaktadır. Memleketlerde iyi şeyleri yoluna koyma ve kötü şeyleri defetmeyi bunların yapması gereklidir. Nasıl ki çağımızdaki hekimlerin eski kitaplardaki tedavi ve yöntemlere, ediplerin geçmiştekilerin yazdıkları ve söylediklerine ihtiyacı olduğu gibi padişahların da memleketin olayları ve vakaları,

¹ İzzeddîn İbnü'l-Esîr, 1383 hş.(Hici Şemsi), *Târîh-i Kâmil*, Farsçaya çev: Seyyid Muhammed Hüseyîn Ruhânî, Cilt 1, Tahran, s: 7-13.

² İbn-i Haldûn, 2004, *Mukaddime*, Çev: Halil Kendir, Cilt 1, Ankara, s: 31-67.

³ Muhyiddîn el-Kafici, 1990, *el-Muhtasar fî 'İlmi't-Târîh*, nşr. Muhammed Kemâleddîn İzzeddîn, Beyrut, s: 53-107.

⁴ Şemseddîn es-Sehâvî, 1986, *el-İlân Bi't-Tevbîh li-Men Zemme Ehle't-Târîh*, nşr. Franz Rosenthal, Tahkik: Salih Ahmed el-'Âlâ, Beyrut, s: 16-139.

⁵ Hâfız-ı Ebrû, 1375 hş., *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, nşr. Sâdık Seccâdi, Cilt 1, Tahran, s: 73-88.

⁶ Ebu'l-Hasan Âli b. Zeyd el-Beyhakî (İbn-i Funduk), 1361 hş., *Târîh-i Beyhakî*, nşr. Ahmed Behmenyâr, Tahran, s: 4-17.

⁷ Celâleddîn es-Suyutî, (tarihsiz), *eş-Şemarih fî 'İlmi't-Târîh*, nşr. Âbdurrahmân Hasan Mahmûd, Kahire, s: 7-32.

⁸ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Hâdi, 1383 hş., “Beyhakî”, *Dâiretü'l-Maârif-i Büzürg-i İslâmî (DMBİ)*, Cilt 13, Tahran, s: 482-485; Abdülkerim Özaydın, 1992, “Beyhakî, Âli b. Zeyd”, *TDVİA*, Cilt 6, İstanbul, s: 62-63.

savaşlardaki yapılan hileleri, geçmiş padişahların aldıkları önlemleri öğrenme gereksinimleri vardır⁹."

Beyhakî (İbn-i Funduk)'nin tarih ilminin gerekliliği hakkındaki düşünceleri ile ondan yüzyıllar sonra yaşamış olan Osmanlı modern tarihçilik anlayışının mimarı kabul edilen vakanüvis Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895)¹⁰'nın fikirlerinin birebir örtüştüğü görülmektedir. Cevdet Paşa devlet yönetiminde tarih biliminin esas kabul edilmesine dair fikirleri şöyle beyan etmiştir: "*Tarih ilmi, herkese, vükela ve devlet adamlarına geçmişteki gizli ve saklı olayları öğretip duyurmak ve bütün dünyaya ait menfaatlere dönük olarak, halkın okuyup değerlendireceği ve yönetici devlet adamlarınca da el üstünde tutulan, menfaatleri çok bir fendir¹¹*". Özetle çağlar ve devletler değişse de bilim insanların tarih ilmini öğrenmenin faydaları hakkındaki tespitinde fazla bir değişiklik olmamıştır.

2. İran'da İlhanlı Dönemi Öncesi Tarih Yazıcılığının Durumu

İlhanlı öncesi İran sahasındaki tarih yazıcılığına baktığımızda bu dönemde yazılan tarihi eserlerin oldukça az ve yetersiz olduğunu görmekteyiz. İslamiyet'ten sonra İran'da tarihi eserlerin yazılması, Abbâsîler'in zayıflaması ve İran'ın doğu ve merkezi bölgelerinde Tâhirîler¹², Saffârîler¹³, Ziyârîler¹⁴ ve Büveyhîler¹⁵ gibi kurulan yerel hânedanlıklar zamanında ortaya çıkmıştır. Ancak yazılan eserler sayılı olduğu halde hem yerel ve hem de hanedan tarihi eserleri niteliği taşımaktadır¹⁶. Büyük ve güçlü devletlerin kurulmasıyla tarih yazıcılığının artması beklenirken, çok gariptir ki Gazneliler (963-1186), Büyük Selçuklular (1037-1194) ve Harezîşahlar (1077-1231) gibi muazzam devletler döneminde yazılan eserler oldukça az olmuş hatta ne yazık ki yazılan eserlerin bir kısmı da günümüze intikal etmemiş bu dönemlerle ilgili bilgilerin çoğuna ancak daha sonraki devirlerde yazılan kaynaklar vasıtasıyla ulaşmak olmuştur.

⁹ Beyhakî (İbn-i Funduk), *age.*, s: 15 ve 16.

¹⁰ XIX. yüzyılın ünlü Türk âlimi ve devlet adamı. Kendisi ve eserleri hakkında bilgi için bkz: Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Âkif Aydın, 1993, "Cevdet Paşa", *TDVİA*, Cilt 7, İstanbul, s: 443-450.

¹¹ Ahmet Cevdet, 1983, *Tarih-i Cevdet*, Sadeleştiren: Dündar Günday, Cilt 1, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s: 25.

¹² 821-873 yılları arasında Horasan ve Mâverâünnehir'de hüküm süren bir hânedan. Hakkında fazla bilgi için bkz: Hasan Kurt, 2010, "Tâhirîler", *TDVİA*, Cilt 39, İstanbul, s: 403-404.

¹³ 861-1003 yılları arasında Doğu İran'da Sistan bölgesinde hüküm süren bir İslâm hânedanı. Hakkında fazla bilgi için bkz: Erdoğan Merçil, 2008, "Saffârîler", *TDVİA*, Cilt 35, İstanbul, s: 464-465.

¹⁴ 928-1090 yılları arasında Hazar denizinin güneydoğusunda Cürcân ve Taberistan'da hüküm süren Deylemlî bir hânedan. Hakkında fazla bilgi için bkz: Erdoğan Merçil, 2013, "Ziyârîler", *TDVİA*, Cilt 44, İstanbul, s: 498-499; Hüseyin Ammarî, 1374 hş., "Âl-ı Ziyâr", *Dâiretü'l-Maârif-i Büzürg-i İslâmî (DMBİ)*, Cilt 2, Tahran, s: 19-23.

¹⁵ 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hânedan. Hakkında fazla bilgi için bkz: Erdoğan Merçil, 1992, "Büveyhîler", *TDVİA*, Cilt 6, İstanbul, s: 496-500.

¹⁶ Seyyid Sâdık Seccâdi-Hâdî Âlemzâde, 1379 hş., *Tarih Nigârî Der İslam*, Tahran, s: 93-94; Emin Arian Râd, 1395 hş., "Berresi-i 'Îlel-i Zaaf-ı Târih-Nigârî der Kalemrev-i Selcukiyân", *Pejuhişhay-ı Târihi*, Sayı: 30, İsfahan, s: 135.

Beyhakî(İbn-i Funduk), XI ve XII. y.y.'daki tarih yazıcılığında olan fetretî şöyle anlatmaktadır: “Tarihçiler çağı kapanmış. Toplumdan arta kalanların çabaları, kusur ve eksiklik çukurunda yer almaktadır¹⁷”. Bu konuyu en belirgin bir şekilde ifade eden Büyük Selçuklular Dönemi tarihçilerinden olan Ebû’ş-Şeref Nâsîh Cûrfadekânî diyebiliriz. Cûrfadekânî, Utbî'nin Târîhu'l-Yemînî isimli eserini Farsçaya çevirmiştir. Bu kitabın mukaddimesinde “Uzun bir süre geçmeden bunların [Selçukluların] adları akıl defterlerinden silinir. Fazilet sahipleri bu devirde nasiplerini almadıkları için bunların sözlerine, makamlarına ve gazvelerine itina ve teveccüh etmediler. Kimse bunları hatırlamayacak ve yücelikleri ile çabalarından hatıra kalmayacak”¹⁸ diye yazmıştır.

Selçuklu devri kaynaklarını araştıran Claude Cahen Büyük Selçukluların yaşadığı süreçte hiç bir tarihçi yetiştiremediklerine şaşırıyor¹⁹. Ünlü Moğol tarihçisi Bertold Spuler bu konuyu “Şöyle görünüyor ki Fars müverrihleri Farsça yeni tarihi eser yazmaları konusunda fazla teşvik ve itina görmüyorlardı. Zira Selçuklu ve Harezmsahlılar dönemine ait olan Farsça tarihi eserler gayet azdır”²⁰ şeklinde yorumlamıştır. Nedeni ne olursa olsun İlhanlı öncesi İran’da tarih yazıcılığı pek ilgi bulmamıştır. Yazılan az sayıdaki tarih kitaplarındaysa anlatılanlar ham bilgi yığınının ötesine geçememiştir. Oluşturan eserler ise ya mahalli çaplı kaynaklar ya da hanedan sülalelerinin geçmişi üzerinde duran kitaplar olarak kalmıştır.

3. İlhanlı Dönemi Tarih Yazıcılığı

Moğolların İran’ı istilasının ardından buradaki tarih yazıcılığı geleneği önemli ölçüde değişme uğramıştır. 1258 tarihinde Abbâsî Hilafetinin kaldırılmasından, Safevilerin iktidarı ellerine geçirmelerine kadar yaşanan sürede İran’daki tarih yazıcılığı ciddi manada gelişme gösterdi. Aslında İran tarihinin hiçbir döneminde tarih yazıcılığı İlhanlı devrinde olduğu kadar inkişaf etmemiştir. İlhanlı zamanında İran’daki tarih yazıcılığı zirve noktasına ulaştırmıştır. Bu dönemde kaleme alınan tarih kitapları önem, hacim ve bolluk açısından araştırmacıları hayrete düşürecek boyutlara ulaşmıştır²¹.

İran’da İlhanlı devri tarih yazıcılığı ile diğer devirlerdeki tarihçilik çalışmaları arasında önemli farklılıklar dikkat çekmektedir. Bu farklılıklar içinde öne çıkanlar şunlardır:

3.1. Kaynakların Farsça dilinde yazılması

¹⁷ Beyhakî, a.g.e., s: 4.

¹⁸ Ebû’ş-Şeref Nâsîh b. Zafer Cûrfadekânî, 1374 hş., **Tercüme-i Târîh-i Yemînî**, nşr. Cafer Şuâr, ‘İlmî ve Ferhengî yayınları, Tahran, s: 9.

¹⁹ Claude Cahen, 1969, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, Çev: Nejat Kaymaz, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 12, Ankara, s: 195. Aynı makalenin diğer çevirisi için bkz: Claude Cahen, 1975, “Selçuklu Devri tarih yazıcılığı”, Çev: İsmet Kayaoğlu, Mehmet Dağ, **İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 2, Ankara, s: 176.

²⁰ Spuler’den naklen Emin Arian Râd, 1395 hş., “Berresi-i ‘İle-i Zaaf-ı Târîh-Nigârî der Kalemrev-i Selcukiyân”, **Pejuhişhay-ı Târîhî**, Sayı: 30, İsfahan, s: 138.

²¹ Menuçir Murtazavî, 1370 hş., **Mesail-i Âsr-ı İlhanân**, Âgâh yay, Tahran, s: 369.

İlhanlı dönemi tarih yazıcılığının ilk özelliği, İran coğrafyasında geçmişteki tarih yazıcılığının en önemli dili olan Arapçanın yerini Farsçanın almasıdır. Moğolların büyük hakanları döneminde yazılan kaynaklar, Moğollar tarafından desteklenen Çin ve Uygur bilim adamları tarafından kaleme alınmıştır. Moğollar dünyaya açıldıktan sonra egemenlik kurduğu topraklardaki yazılan tarihi eserler, o bölgelerdeki egemen olan yazı dillerinde kaleme alınmıştır.

Hülagu Han²², ağabeyi Mengü Kağan²³ tarafından İran'daki fetihleri tamamlamak için görevlendirildiği zaman, önce İsmâîlîleri(Bâtınîleri) ve Moğollara direniş gösteren Abbâsîleri ortadan kaldırdı. Daha sonra Hülagu'nun İran'da kurduğu İlhanlılar Devleti zamanında yazılan eserlerin çoğunda yazı dili bakımından Arapçaya yerine Farsça kullanılmıştır. İlhanlılar Döneminde Tarih Yazıcılığında Farsçanın tercih edilmesini şu şekilde yorumlayabiliriz:

Bilindiği üzere İslamiyet'in yayılması ile Müslüman olan bölgelerdeki yazı ve divan dili Arapça olmuştur. Dolayısıyla da İran'da kurulmuş olan devletler zamanında yazılan birçok eser de Arapça olarak yazılmıştır. Bu süreç, Hülagu'nun hilafeti kaldırılmasına kadar devam etmiştir. İlhanlıların Arapçayı kullanmamalarında halifenin Moğollara karşı itaatsızlığı önemli bir etkidir. Bunun içindirki Hülagu İlhanlı Devletini kurduğu zaman devletin başkenti olarak Bağdat'ı seçmemesi ile birlikte İlhanlı Devletinin resmi dili için de asırlarca kullanılmakta olan Arapçayı tercih etmemiştir.

Moğollar bütün dillere, dinlere ve milletlere hoşgörülü davrandıkları malumdur. Ancak İlhanlılar hilafeti kaldırdığı ve hilafete muhalif oldukları için egemen oldukları bölgelerindeki yazı dili olan Arapça yerine başka bir alternatif dil aramışlardır. İran'da eskiden beri gelen bir geleneğe göre Arapçanın yanında Farsça eserler de kaleme alınmıştır. Edebi bir dil olarak Farsçanın yeniden doğuşu X. asırdaki İranlı Hanedanlar Devrinden başlamıştır. Daha sonraki yüzyıllarda Arapça bilmeyen Türk hükümdarları da bu dilin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu hükümdarların desteğiyle Farsça yazılan tarihi eserler ortaya çıkmaya başlamıştır²⁴.

İran'da Sâmânîlere (819-1005) kadar Farsça yazılmış tarih kitaplarına pek rastlanmamıştır. Bu dilde tarihi eserlerin yazılıp yaygınlaşması Sâmanoğulları dönemiyle başlar. Sâmânîlerin varisi olan Gazneliler de Farsça tarih yazıcılığı aynen devam ettirmiştir. Gazneliler döneminde Farsça altın çağlarından birini yaşayarak İslam medeniyetinin hâkim olduğu topraklarda ikinci dil haline gelmiştir.

Büyük Selçuklular İran kültürüyle içli-dışlı olmalarına rağmen kendi dönemlerinde iyi tarihçiler yetiştirememişlerdir. Büyük Selçuklular hakkında

²² İlhanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı, hakimiyet yılları 1256-1265.

²³ Dördüncü ve sonuncu Büyük Moğol Hanı, hakimiyet yılları 1251-1259.

²⁴ H. A. R. Gibb, 1979, "Tarih", İA, Cilt 11, İstanbul, s: 790.

günümüze ulaşan bilgiler Anadolu, Kirman ve Suriye Selçukluları zamanında çoğu da Arapça yazılan kaynak eserlerden intikal etmiştir. Bu dönemde tarihi eserlerin çoğunluğu Arapça yazılsa da Farsça da kullanılan dillerden birisiydi. Harezşahlar döneminde de bu durum Selçuklulardan pek farklı olmamıştır²⁵. Böylece Arapçanın yanı sıra Farsçada tarih yazıcılarının faydalandığı dillerden biri olmuştur. Bu durumda İlhanlı dönemi öncesi yazılan eserlerde Farsçadan az da olsa istifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle İlhanlı öncesinde de Farsçayı bilen ve kullanan bilim adamları olmuştur.

İlhanlıların Farsça tercihinde temel sebeplerden biride tarihte birçok benzerinde olduğu gibi göçebe yaşamdan sonra yerleşik hayata geçildiğinde bölgedeki toplumların dil ve kültürlerinden etkilenmeleridir. Moğollar onca müessese ve seferlerle bir imparatorluk ortaya çıkarmalarına rağmen ortak bir yazı dili seçmemişlerdir. Egemen oldukları bölgelerde hâkim yazı dili kullanmışlardır. Askeri ve idari genişlemeye paralel olarak yeri geldiğinde Uygur Türkçesi, bazen Çince, bazen Arapça ve bazen de Farsçayı tercih etmişlerdir.

İlhanlıların Cuci Ulusu (Altın Ordu)²⁶ ve Çağatay Ulusu²⁷ ile sürekli çekişmesinin ortaya çıkardığı ayrılık da Farsçanın kullanma nedenlerinden bir olmuştur. Zira Altın Ordu ile Çağatay Ulusu, Turan bölgesinde kurulduğu halde, İlhanlı Devleti İran topraklarında egemenliğini sürdürmüştür. İlhanlılar kendilerini Abbâsilerden farklı gösterme çabasına girerek hâkimiyeti altına aldıkları İran'ın milli kültürünün tesiriyle de Farsçaya önem vermişlerdir. İlhanlıların bölge halkı arasında meşruiyet kazanma amacıyla beraber dini kimlikten ziyade milli kimliği öne çıkarma uğraşları Farsçanın saygın konum kazanmasını sağlamıştır. İslam fütuhâtından İlhanlılara kadar olan sürede İran terimi Müslüman müelliflerin eserlerinde, sınırları tam belirlenmemiş coğrafi bir yer adı olarak kullanılmıştır. İlhanlılardan önce bugün İran olarak bilinen coğrafya, Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Sistan, Horâsân, Kirman, Mâzenderan gibi çeşitli mahalli bölge adlarıyla anılırdı. İlhanlılardan itibaren "İran" veya "İran Zemin" terimlerinin çağdaş kaynaklarda daha sık kullanılır hale geldiğini görmekteyiz. İlhanlılar, Ceyhun nehrinin batısında ele geçirdikleri yerleri "İran" olarak isimlendirmekle beraber Orta Asya ve Deşt-i Kıpçak için ise Turan tabirini kullanmışlardır. Hatta Memluk kaynaklarında da "İran" terimi İlhanlı hâkimiyetinin bölgede kurulmaya başlamasından itibaren zikredilmiştir. Yine Memlukların meşhur Divan-i Resâil'inde "Turan" ifadesi de Orta Asya coğrafyasının karşılığı olarak kullanılmıştır²⁸.

²⁵ Seyyid Sâdık Seccâdi-Hâdi Âlemzâde, 1379 hş., **Târîh Nigâri Der İslam**, Tahran, s: 94.

²⁶ 1241-1502 yılları arasında Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren Türk-Moğol devleti.

²⁷ 1227-1370 yılları arasında Mâverâünnehir, Yedisu ve Doğu Türkistan'da hüküm süren Moğol hânedanı.

²⁸ Hasan Ensârî , 1377 hş., "İstilah-i Milli-i İran ve İhya-i Dubare-i An der Âsr-ı İlhanân-ı Moğol", **Maârif**, Sayı: 43-44, Tahran, s: 191-192.

3.2. Eserlerin ağıdalı bir dilde yazılması

Dönemin eserlerinin en büyük özelliği, kaynaklarda kullanılan cümlelerin oldukça karışık ve ağıdalı bir dilde yazılmasıdır. Bu devirde bazı tarihçiler, gerçeği bazı zümre alim kesiminin anlayacağı bir şekilde dile getirmiştir. Gerek eser dilinin ağıdalı oluşu gerekse anlatımın bazı kesimlerce anlaşılabilmesi özelliklerini bir arada taşıyan örnek çalışma *Târîh-i Vassâf*²⁹ diye bilinen Tecziyetü'l-Emsâr ve Tecziyetü'l-A'sâr isimli kitaptır. Bu eserde bahsedilen önemli tarihi olaylar, kullanılan süslü dile kurban gitmiştir. Kitabın yazar olan Şerefüddin Abdullâh(Vassâf'ül-Hazre), eserini o kadar ağıdalı bir dilde kaleme almıştır ki, anlatılmak istenen asıl konular bu ağıdalı dilin içerisinde kaybolmuştur³⁰. Cümlelerin anlaşılması zor olduğu için kitabın çoğu yerini bir kaç defa düşünerek okuma mecburiyeti hâsıl olmuştur³¹.

Yazılan eserlerin içeriğinde ağır ve sanatlı bir dil kullanılmasının sebebi, devrin Arapçadan Farsçaya geçiş dönemi olmasıdır. Dolayısıyla birçok bilim ve sanat insanı, Farsça yazsalar bile ister istemez cümle yapısı olarak Arapçanın güçlü tesiri altından çıkamamışlardır. Hal böyle olunca Arapça terkip, tamlamalar, deyimler, şiiirler, ayetler ve hadislere sıklıkla yer vermişlerdir. Yine buna ek olarak çalışmalarda Arapçayla beraber Türkçe ve Moğolca dillerindeki kelime, deyim ve atasözleri içerikte kendisine yer bulmuştur. Dolayısıyla bunların tümünü bir arada ele aldığımızda İlhanlı Dönemi eserleri hakkında ağıdalıdır tespitinde bulunmamızın nedeni daha iyi anlaşılacaktır.

3.3. Yazılan kaynakların önem, hacim ve sayı bakımından üstünlüğü

İlhanlı dönemindeki eserler hem geniş içeriğe hem de yazar ve eser sayısı bakımından çokluğa sahiptir. Önceki dönemlerde çok az tarih yazıcısı varken bu dönemlerde birçok tarihçi ortaya çıkmıştır. Reşidüddin'in *Câmi'u't-Tevârîh*³² adlı eserinin yazılması için Türkler ve Farslardan 60 kişilik bir tarihçi heyeti oluşturulmuştur. Şemseddin Kâşânî, Reşidüddin'in bu görevi nasıl gerçekleştirdiğini *Câmi'u't-Tevârîh*'in belirli kısmının özetini nazıma dökerken şöyle anlatmaktadır:

“Akıllı ve bilgili aksakal Türklere / Tarihçi ve bilen halktan

²⁹ Yazar ve eseri hakkında detaylı bilgi için bkz: Ramazan Şeşen, 1998, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, s: 238-239; Şemseddin Günaltay, 1991, **İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler**, haz. Yüksel Kanar, İstanbul, s: 301-302; Osman Gazi Özgüdenli, 2012, “Vassâf”, **TDVİA**, Cilt 42, İstanbul, s: 558-559; Erdoğan Mercil, 1986, “Vassâf”, **İA**, Cilt 13, İstanbul, s: 232-234.

³⁰ Gibb, agm., s: 791; Seccâdi, age., s: 94.

³¹ Eserin okuyucular tarafından daha rahat anlaşılması için bu kitap İran'da sadeleştirilerek tekrar neşr edilmiştir. Bkz: Vassâf'ül-Hazre, 1372 hş., **Tahrîr-i Târîh-i Vassâf**, Sadeleştiren: Abdülmuhammed Âyetî, Tahran.

³² Yazar ve eseri hakkında detaylı bilgi için bkz: Zeki Velidi Togan, 1964, “Reşidüddin”, **İA**, Cilt 9, İstanbul, s: 709; Osman G. Özgüdenli, 2008, “Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî”, **TDVİA**, Cilt 35, İstanbul, s: 19-21; Şeşen, age., s: 234-237; Günaltay, age., s: 260-284.

*Tamamen doğru olan sözleri sordu / Her yerden bölüm bölüm elde etti
Türklerden olan her emir ve önder yanında / Bu konu hakkında bir defter vardı
Onların hepsinden talep edip anlattı / aklını kılavuz olarak kullandı
Muhakkak [bunlar]Türk ve Fars yazarlardan / iki kere otuz idiler³³*

Görüldüğü gibi bu dönemde kalabalık bir tarihçi topluluğu İlhanlı sarayında bulunup bu iş için devlet erkânından destek almaktaydılar.

İlhanlı döneminde tarih yazıcılığının yaygınlaşmasının nedeni ise Moğol hükümdarlarının tarihe verdiği önem ve merak ile alakalıdır. Bunun da özünde Moğol hükümdarlarının şan, şöret kazanarak ebedileşmek isteği yatıyordu. Bu nedenle tarih bilimine büyük önem vermişlerdir³⁴. Moğolların ecdatlarını tanıtmaya merakları ve onları kalıcı yapma istekleri, bu dönemdeki tarih yazıcılığının gelişmesini sağlayan bir diğer faktör olmuştur. Moğol hanlarının tarihçilere verdiği destek sayesinde bugün dahi dünyaca bilinen tarihi eserleri kaleme alınmıştır. Cüveynî ve Reşidüddîn gibi tarihçiler bu dönemde yetişmişlerdir. Hatta Bertold Spuler'in belirttiğine göre bu tarihçiler, İslam tarih yazıcılığını oldukça yüksek bir seviyeye çıkaran İbn-i Esir'in dahi ötesine geçmişlerdir³⁵. Neticede İlhanlı döneminin tarih yazıcılığının dünyaca kabul edilmiş bir üstünlüğünden bahsedilebilir. Bu dönemde yazılan tarihi kitapları içinde en önemlileri şunlardır: Atâ Melik Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ'sı*³⁶, Reşideddîn Fazlullah'ın *Câmi'u't-Tevârih'i*, Vassâf lakabıyla bilinen Şerafeddîn Âbdullah b. Fazlullah-ı Kaşânî'nin *Târîh-i Vassâf'ı*, Hamdullah Müstevfî'nin *Târîh-i Güzîde'si*³⁷, Ebu Süleyman Davud Benaketi'nin *Târîh-i Benaketi'si*³⁸, Muhammed Şebânkâreî'nin *Mecma'ü'l-Ensâb'ı*³⁹, Şemseddîn veya Cemâlüddîn Abdullâh b. Alî Kâşânî'nin *Târîh-i Olcaytu'su*⁴⁰.

3.4. Manzum tarih yazıcılığı

Bu devirin tarih yazıcılığının başka bir özelliği de tarihçilikte yeni üslup ve yöntemlerin ortaya çıkmasıdır. Bunların başında da nazım şeklinde eserlerin oluşturulması gelir. Birçok tarihçi bu üslupla tarih yazmaya meyletmiştir. Bu tarzda yazılan ilk eserler Firdevsî'nin Şehnâmesi'nden esinlenerek vücuda getirilmiştir. Hicri 660 (1261/1262) senesinde el-Kânî Ebü'l-Fazl Ahmed el-Kâzerûnî adlı bir şair, Şehnâme adlı eserinde her bir sultanın hayatından

³³ Menuçîhr Murtazavî, 1370 hş., *Mesail-i Âsr-ı İlhanân*, Âgâh yayın evi, Tahran, s: 441.

³⁴İsmail Aka, 2005, "Moğollar ve Timurular Devri ile İlgili Türk Kaynakları", *Makaleler 3*, haz. Semih Yalçın-Şarika Gedikli, Ankara, s: 24.

³⁵ Bertold Spuler'den naklen S. S. Seccâdi-H. Âlemzâde, age., s: 94.

³⁶ Yazar ve eseri hakkında detaylı bilgi için bkz: Şeşen, age., s: 165-166; Günaltay, age., s: 219-232; Orhan Bilgin, 1993, "Atâ Melik Cüveynî", *TDVİA*, Cilt 8, İstanbul, s: 140-141.

³⁷ Yazarın hayatı ve eseri hakkında detaylı bilgi için bkz: Şeşen, age., s: 240-242; Günaltay, age., s: 309-318; Abdülkerim Özaydın, 1997, "Hamdullah el-Müstevfî", *TDVİA*, Cilt 15, İstanbul, s: 454-455.

³⁸ Yazar ve eseri hakkında detaylı bilgi için bkz: Şeşen, age., s: 240; Günaltay, age., s: 305-307.

³⁹ Yazar ve eseri için bkz: Rıza Kurtuluş, 2010, "Şebânkâreî", *TDVİA*, Cilt 38, İstanbul, s: 390-391.

⁴⁰ Yazar ve eseri için bkz: Derya Örs, 2002, "Kâşânî", *TDVİA*, Cilt 25, İstanbul, s: 4-5.

bahsettikten sonra Hülagu'yu medh etmiştir. Üç ciltte yazılan ve resimlerle süslenen bu manzum eser, Hülagu tarafından çok beğenilmiş ve yazar için yeteri miktarda maaş ve bol ödeme yapılmıştır⁴¹.

İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han⁴² buyruğu ile manzum eser yazan diğer müverrih Şemseddîn Kâşânî'dir. Kâşânî, *Târîh-i Gâzân Han* adlı eserinde efsanevi dönemden ta Sultan Olcaytu⁴³ Dönemine kadar olan Moğol tarihinin tamamını şiirsel biçimde kaleme almıştır⁴⁴.

Gâzân Han Dönemi hadiselerini güzel ibareler ile nazım şeklinde yazan bir diğer şair Mübarizeddîn Ebü'l-Fetih Melikşah olmuştur⁴⁵. Yine aynı dönemde bilge bir şair olan Kemâlüddîn Ahmed ez-Zencânî'nin Gâzân Han adına kaleme aldığı Türk padişahlarının ahvalini, Şahnâme adlı eserde nazma çektiğini biliyoruz⁴⁶.

Ahmed-i Tebrîzî, *Cengiz-Nâme* veya *Şehinşah-Nâme* adlı eserini, Ebû Said⁴⁷'in emri ile yazmaya başlamış ve genel tarihi olayları 738 h. (1337/1338) yılına kadar getirmiştir. Sekiz senede tamamladığı kitabında Cengiz Han ve onun soyundan gelenleri on sekiz bin beytle anlatmıştır⁴⁸.

Bunların dışında, başlangıçtan kendi zamanına kadarki İslâm tarihini anlatan, yazımına kırk yaşındayken başlayıp on beş yıl içinde tamamlayan ve yetmiş beş bin beyitten ibaret olan Hamdullah-ı Müstevfî'nin *Zafer-Nâme*'sinden de bahsetmek uygundur⁴⁹. 1356-1374 yılları arasında hükümdarlık yapan Celâyirli⁵⁰ Şeyh Üveys fermanı ile Hoca Nureddîn b. Şemseddîn tarafından hicri

⁴¹ Kemâlüddîn Ebü'l-Fazl Âbdürrezzâk İbnü'l-Fuvâtî, 1374 hş.(1415 h.), **Mecma'u'l-Âdâb fi Mu'cemi'l-Elkâb**, Cilt 3, Tahkik: Muhammed el-Kazım, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî yayımları, Tahran, s: 317.

⁴² İslâmiyet'in İlhanlılar'ın resmî dini olmasını sağlayan ve 1295-1304 yılları arasında hüküm süren yedinci İlhanlı hükümdarı.

⁴³ 1304-1316 Yılları arasında hüküm süren sekizinci İlhanlı hükümdarı.

⁴⁴ Murtazavî İlhanlılar hakkında yazdığı kitabında bu eseri detaylı bir şekilde ele almıştır. Bkz: Murtazavî, age., s: 590-625.

⁴⁵ İbnü'l-Fuvâtî, age., Cilt 4, s: 328.

⁴⁶ İbnü'l-Fuvâtî, age., Cilt 4, s: 99.

⁴⁷ 1317-1335 Yıllarında saltanat süren dokuzuncu İlhanlı hükümdarı.

⁴⁸ Zebihullah Sefâ, 1369 hş., **Târîh-i Edebiyât der İnan**, Cilt 3/1, Tahran, s: 326. 2015 senesinde bu eserle ilgili İnan'da bir doktora tezi yazılmıştır. Bkz: Hakkı Uygur, 1393 hş., **Tashîh-i İntikâdî-i Nûsha-i Hattî-i Çengiz-Nâme ya Şahensâh-Nâme**, Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tahran, Basılmamış doktora tezi.

⁴⁹ Mihrzâd Perhîzkârî-Zehra Rezâyî Neseb, 1392 hş., "Hamdullah-ı Müstevfî", **DMBİ**, Cilt 21, Tahran, s: 346; Günaltay, age., s: 311-312; Z. Sefâ, age., Cilt 3/1, s: 325.

⁵⁰ Celâyirli, 1340-1431 yılları arasında İnan'ın batısı ile Kuzey Irak'ta hüküm süren bir Moğol hânedanıdır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Muzaffer Ürekli, 1993, "Celâyirli", **TDVİA**, Cilt 7, İstanbul, s: 264-265.

763 (1361/1362) tarihinde tamamlanan *Gâzân-Nâme* isimli eserde mutlaka zikredilmelidir⁵¹.

3.5. Tarihçilerin devletin üst kademelerinden olması

Bu dönem tarih yazıcılığı, daha çok devletin üst kademelerinde ve divan mensupları arasında ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunların Moğol hükümdarlarıyla iyi ilişkileri olduğu için tarihi eserleri onların emri ve istekleri doğrultusunda kaleme almışlardır. Yukarıda da belirtildiği üzere Moğol hanlarının tarih konularına olan ilgisi ve kendilerini tarihe kaydetme merakı, sarayda bir tarihçi sınıfının teşekkül etmesine neden olmuştur. Bu sınıfın saraydaki hummalı çalışmaları neticesinde ise İlahnılar zamanında kitap ve resmi evrak yazma işleri sağlam bir temel üzerine tesis edilmiştir.

Saray tarihçilerinin ellerinde bulundurdukları önemli avantajlardan biri Moğolların birinci el kaynaklarına kolay şekilde ulaşmalarıydı. Moğolların divan işleri ellerinde bulunduğu için de kısa sürede, başkalarının elde etme imkânı olmadığı belge ve senetlere (arşiv) rahatlıkla ulaşarak bu sayede olayların nasıl ortaya çıktığı ve geliştiğiyle ilgili bilgileri zorluk çekmeden öğrenip kullanmışlardır.

İlhanlılar Döneminde belirttiğimiz gibi tarih yazıcılığında çok önemli bir ilerleme kaydedilmiş birçok tarihi eser yazılmıştır. Her ne kadar da ilhanlı dönemindeki tarih yazıcılığının gelişmesinde Moğol hanlarının kendileri ve ecdatlarının kalıcılaştırmak varsa, yazılan tarihi eserler sadece Moğolları konu eden eserler ile sınırlı kalmamış diğer milletlerin geçmişi hakkında da bilgiler toplanmış ve yazılmıştır. Bunun bariz örneği olarak Câmî'u't-Tevârîh kitabını gösterebiliriz. Bu eserde Türk-Moğol, Arap-Acem, Rum-Fireng, Çin-Maçin, Hint-Keşmir, İsrailoğulları vs. halklarının geçmişten günününe kadar olan tarihi, geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu dönemde yazılan eserlerin çoğu Farsça yazıldığı içindir ki, bunlardan oldukça az sayıda bir kısmı Türkçeye çevrilmiştir⁵².

4. İlhanlı Dönemi Tarih Yazıcılığının Sonraki Dönemlere Etkisi

Ortaçağ Türk ve dünya tarihinin fatih şahsiyetlerinden biri olan Timur, gençliğinden itibaren iyi bir askeri eğitim almış ve “*iktidarı boyunca hiçbir savaşta*

⁵¹ Eser ve yazarı hakkında bilgi için bkz: Z. Sefâ, *age.*, s: 326-327; Nûri-i Ejderî, 1380 hş., *Gâzân-Nâme-i Manzûm*, nşr. Mahmûd Müdebbirî, Bünyâd-i Mevkûfât-ı Dr. Mahmûd Afşâr, Tahran; Mahmûd Müdebbirî, 1382 hş., “Fevâid-i Luğavî-i Gâzân-Nâme-i Manzûm”, *Nâme-i Ferhengistân*, Sayı: 22, Tahran, s: 38-61.

⁵² Bunlar arasında Cüveynî'nin *Târih-i Cihângüşâ'sı*, Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilerek neşredilmiştir. Reşideddîn Fazlullah'ın *Câmî'u't-Tevârîh* eserinin İlhanlılar kısmı tarafımızdan da içinde yer aldığı bir heyetin çalışması sayesinde 2013 yılında Türk Tarih Kurumu'nca yayınlanmıştır. Kâşânî'nin *Târih-i Olcaytu* adlı eseri Derya Örs tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış ancak yayımlanmamıştır.

yenilmemiştir"⁵³. Onun askeri stratejileri dünya tarihinde hemen hemen eşsizdir. Timur gençliğinde yeteri kadar eğitim görmemiş olmasına rağmen anadili olan Türkçe'nin yanı sıra Farsçaya da hâkimdi. Timur tahta oturduktan sonra bilim adamlarına tam bir destek vermiş ve onları korumuştur. Ayrıca ülkesinde olmayan bilim adamlarıyla da irtibata geçmiştir. Örneğin İbn-i Haldûn'u Semerkand'a davet etmişse de o kitaplarının yanında olmadığını bahane ederek bu daveti kibarca reddetmiştir⁵⁴.

Timur, Arapça şiirler ve ağır bir üslupla yazılmış eserlerin inceliklerini anlamadığından kendi adına kaleme alınan eserlerde sade ve anlaşılması kolay bir ifade tarzı tercih etmiştir. Gerek tarihe olan merakı gerekse başarı ve fetihlerini kaleme aldırma arzusu, savaşları sırasında olayları yazıya geçirmek amacıyla Uygur ve İran asıllı kâtipleri görevlendirmesini sağlamıştır⁵⁵.

İlhanlı Dönemi tarih yazıcılığı birçok açıdan Timurlular dönemiyle farklılıklar barındırmaktadır. Bu farklılıklara baktığımızda aşağıdaki bilgiler göze çarpmaktadır. İlk olarak Moğollar döneminde tarih yazıcılığı devletin üst kademesinde ortaya çıkmıştır. Ancak Timurlular döneminde bu yazıcılığın halk içine inerek sivil bir boyuta bürünmüştür. Örneğin Cüveynî ve Reşideddîn gibi tanınmış Moğol tarihçileri hep devlet memurlarıdır. Buna karşın Timurlular döneminde tarihçilik devletin yüksek makamlarının tekelinden çıkmış bilginler ve edipler tarafından yazılmıştır. Böylece tarihi eserler bir yere kadar devletin kontrolü dışındaki konuları da işlemeye başlamıştır. Halk arasından çıkan yazarlar da bu alanda çalışarak içinde yaşadıkları toplumu eserlerine yansıtmışlardır. Ancak Timurlular Döneminde yazılan birçok tarih kitabı maalesef günümüze kadar ulaşamamıştır⁵⁶. İkinci olarak Moğollar döneminde bilim adamlarının serbest düşüncelerini engelleyen saray baskısının Timurlular döneminde büyük ölçüde ortadan kalktığı söylenebilir. Bir diğer farklılık ise Moğolların aksine bu dönemin tarihi eserlerinde yazı dilinin büyük ölçüde sadeleştiği göze çarpmaktadır. Son olarak Timurlular ile birlikte sadece sultanın övüldüğü eserler yaygınlaşmıştır⁵⁷.

⁵³ Hâfız-ı Ebrû, 2001, **Zübdetü't-Tevârih**, nşr. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevâdi, Cilt 1, Tahran, s: 19.

⁵⁴ Hans Robert Roemer, 1382 hş., "Timur der İran", **Târih-i İran Devre-i Timuriyân**, Farsçaya Çev: Yakub Âjend, Tahran, s: 93-96; Âbdülhüseyin Nevayî, 2002, "Timurlular Devri Tarih Kaynakları", **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1**, Tahran-Ankara, s: 71-72.

⁵⁵ Tacü's-Selmânî, 1988, **Târihnâme**, Çev: İsmail Aka, Ankara, s: 3; İsmail Aka, 1994, **Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)**, Ankara, s: XV.

⁵⁶ Bunlardan bazıları Kirmanlı Şeyh Mahmûd Zengî-i Âcem'in Cûş-u Hürûş adlı eseri, yalnızca adını bildiğimiz Târih-i Hânî, Mevlânâ Sadullah-ı Kirmânî'nin Fütuhât adındaki eserleridir. Bkz: İsmail Aka, 2002, "Moğollar ve Timurlular Devri ile İlgili Türk Kaynakları", **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1**, Tahran-Ankara, s: 64; İ. Aka, **Mirza Şahrüh**, s: XV.

⁵⁷ A. Nevayî, **agm.**, s: 69, 70-71; Seccâdi, **age.**, s: 94-95.

Moğollar döneminde başlayan tarih yazıcılığı alanındaki gelişme Timur döneminde sultanların ve vezirlerin de desteği ile daha da yaygınlaşarak başka sahalara da sirayet etmiştir. Bu dönemdeki kültürel canlılık XVI. yüzyıla da sarkmıştır⁵⁸.

5. Sonuç

Farklı sebeplerden dolayı İran sahasında İlhanlı öncesi tarih yazıcılığı konusunda bir fetret dönemi yaşanmış yazılan tarihi eserler hem sayı bakımından oldukça az ve hem de içerik açısından yetersiz olmuşlardır. İlhanlılar iktidarlarını sağlamlaştırdıkları ilk günlerden beri en önem verdiği konulardan biri de tarih yazıcılığı olmuştur. Bu özen sayesinde İlhanlılar devrinde tarih yazıcılığı oldukça ilerleme kaydedilmiştir. İran'ın edebi devirlerindeki hiç bir devirde tarih yazıcılığı bu kadar ilerleme kaydetmemiştir. Bu devirde kaleme alınmış olan tarihi kitapları İslam âleminde yazılmış olan en nefis kitaplardan sayılabilir. İlhanlı devirde tarih yazıcılığı gelişiminde etkili olan nedenlerden en önemlisi Moğol hanlarının kendi adlarının kalıcılıştırması merakı olsada yazılan eserler sadece Moğol tarihileri niteliğinde olmayıp diğer halkların geçmişini konu eden birçok eserler de kaleme alınmıştır. İlhanlı Dönemi tarih yazıcılığı, sonraki dönemler için bazı etkililer ve değişikliklere neden olmuştur. Birçok açıdan Timurlular dönemi ile farklılıklar barındırmaktadır.

6. Kaynaklar

AKA, İ., 1994, "Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)", Ankara.

-----, 2005, "Moğollar ve Timurlular Devri ile İlgili Türk Kaynakları", Makaleler 3, haz. Semih Yalçın; Şakira Gedikli, Ankara, ss. 23-33.

AMMARI, H., 1374 hş., "Âl-ı Ziyâr", **Dâiretü'l-Maârif-i Büzürg-i İslâmî (DMBİ)**, Cilt 2, Tahran, ss. 19-23.

ARIAN RÂD, E., 1395 hş., "Berresi-i 'İle-i Zaafl-ı Târîh-Nigârî der Kalemrev-i Selcukiyân", *Pejuhişhay-ı Târîhi*, Sayı 30, İsfahan, ss. 133-148.

BILGIN, O., 1993, "Atâ Melik Cüveynî", TDVİA, Cilt 8, İstanbul, ss. 140-141.

CAHEN, C., 1969, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Çev: Nejat Kaymaz, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, Ankara, ss. 193-221.

-----, 1975, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Çev: İsmet Kayaoğlu, Mehmet Dağ, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, Ankara, ss. 175-198.

CEVDET, A., 1983, "Târîh-i Cevdet", Sadeleştiren: Dündar Günday, Cilt 1, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

⁵⁸ Mine Mengi, 1999, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, s: 72.

- CÛRFADEKÂNÎ, E. N., 1374 hş., “Tercüme-i Târih-i Yemînî”, nşr. Cafer Şuâr, ‘İlmî ve Ferhengî yayınevi, Tahran.
- EJDERÎ, N., 1380 hş., “Gâzân-Nâme-i Manzûm”, nşr. Mahmûd Müdebbirî, Bünyâd-i Mevkûfât-ı Dr. Mahmûd Afşâr, Tahran.
- el-BEYHAKÎ (İbn-i Funduk), E. Â., 1361 hş., “Târih-i Beyhakî”, nşr. Ahmed Behmenyâr, Tahran.
- el-KAFÎCÎ, M., 1990, “el-Muhtasar fî ‘İlmî’t-Târih”, nşr. Muhammed Kemâleddîn İzzeddîn, Beyrut.
- ENSÂRÎ, H., 1377 hş., “İstilah-i Milli-i İnan ve İhya-i Dubare-i An der Âsr-i İlhânân-ı Moğol”, Maârif, Sayı 43-44, Tahran, ss. 190-198.
- es-SEHÂVÎ, Ş., 1986, “el-İlân Bi’t-Tevbîh li-Men Zemme Ehle’t-Târih”, nşr. Franz Rosenthal, Tahkik: Salih Ahmed el-Âlâ, Beyrut.
- es-SUYUTÎ, C., (tarihsiz), “eş-Şemarih fî ‘İlmî’t-Târih”, nşr. Âbdurrahmân Hasan Mahmûd, Kahire.
- GIBB, H. A. R., 1979, “Tarih”, İA, Cilt 11, İstanbul, ss. 777-799.
- GÜNALTAY, Ş., 1991, “İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler”, haz. Yüksel Kanar, İstanbul.
- HÂDÎ, Y., “Beyhakî”, 1383 hş., Dâiretü’l-Maârif-i Büzürg-i İslâmî (DMBİ), Cilt 13, Tahran, ss. 482-485.
- HÂFİZ-I EBRÛ, 1375 hş., “Coğrafya-yı Hâfız-i Ebrû”, nşr. Sâdık Seccâdî, Cilt 1, Tahran.
- , 2001, “Zübdetü’t-Tevarîh”, nşr. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevâdî, Cilt 1, Tahran.
- HALAÇOĞLU, Y.- M. Â. Aydın, 1993, “Cevedet Paşa”, TDVİA, Cilt 7, İstanbul, ss. 443-450.
- İBN-I HALDÛN, 2004, “Mukaddime”, Çev: Halil Kendir, Cilt 1, Ankara.
- İBNÜ’L-ESÎR, İ., 1383 hş., “Târih-i Kâmil”, Çev: Seyyid Muhammed Hüseyîn Ruhânî, Cilt 1, Tahran.
- İBNÜ’L-FUVATÎ, K. E. Â., 1374 hş.(1415 h.), “Mecma’u’l-Âdâb fî Mu’cemi’l-Elkâb”, Cilt 3, Tahkik: Muhammed el-Kazım, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî yayınları, Tahran.
- KURT, H., 2010, “Tâhirîler”, TDVİA, Cilt 39, İstanbul, ss. 403-404.
- KURTULUŞ, R., 2010, “Şebânkâreî”, TDVİA, Cilt 38, İstanbul, ss. 390-391.
- MENGI, M., 1999, “Eski Türk Edebiyatı Tarihi”, Ankara.

- MERÇİL, E., 1986, "Vassâf", İA, Cilt 13, İstanbul, ss. 232-234.
- , 1992, "Büveyhîler", TDVİA, Cilt 6, İstanbul, ss. 496-500.
- , 2008, "Saffârîler", TDVİA, Cilt 35, İstanbul, ss. 464-465.
- , 2013, "Ziyârîler", TDVİA, Cilt 44, İstanbul, ss. 498-499.
- MURTAZAVÎ, M., 1370 hş., "Mesail-i Âsr-ı İlhânân", Âgâh yay, Tahran.
- MÜDEBBİRÎ, M., 1382 hş., "Fevâid-i Luğavî-i Gâzân-Nâme-i Manzûm", Nâme-i Ferhengistân, Sayı 22, Tahran, ss. 38-61.
- NEVAYÎ, Â., 2002, "Timurlular Devri Tarih Kaynakları", İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1, Tahran-Ankara, ss. 71-72.
- ÖRS, D., 2002, "Kâşânî", TDVİA, Cilt 25, İstanbul, ss. 4-5.
- ÖZAYDIN, A., 1992, "Beyhakî, Âli b. Zeyd", TDVİA, Cilt 6, İstanbul, ss. 62-63.
- , 1997, "Hamdullah el-Müstevfî", TDVİA, Cilt 15, İstanbul, ss. 454-455.
- ÖZGÜDENLİ, O. G., 2008, "Reşidüddîn Fazlullah-ı Hemedânî", TDVİA, Cilt 35, İstanbul, ss. 19-21.
- , 2012, "Vassâf", TDVİA, Cilt 42, İstanbul, ss. 558-559.
- PERHÎZKÂRÎ, M.-Zehra Rezâyî Neseb, 1392 hş., "Hamdullah-ı Müstevfî", DMBİ, Cilt 21, Tahran, ss. 345-348.
- ROEMER, H. R., 1382 hş., "Timur der İran", Târîh-i İran Devre-i Timurîyân, Farsçaya Çev: Yakub Âjend, Tahran, ss. 93-96.
- SECCÂDÎ, S. S.- Hâdî Âlemzâde, 1379 hş., "Târîh Nigârî Der İslam", Tahran.
- SEFÂ, Z., 1369 hş., "Târîh-i Edebiyât der İran", Cilt 3/1, Tahran.
- ŞEŞEN, R., 1998, "Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı", İstanbul.
- TACÜ'S-SELMÂNÎ, 1988, "Târîhnâme", Çev: İsmail Aka, Ankara.
- TOGAN, Z. V., 1964, "Reşidüddîn", İA, Cilt 9, İstanbul, ss. 705-712.
- UYGUR, H., 1393 hş., "Tashîh-i İntikâd-i Nüsha-i Hattî-i Çengiz-Nâme ya Şahensah-Nâme", Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tahran, Basılmamış doktora tezi.
- ÜREKLİ, M., 1993, "Celâyirliler", TDVİA, Cilt 7, İstanbul, ss. 264-265.
- VASSÂFÜ'L-HAZRE, 1383 hş., "Tahrîr-i Târîh-i Vassâf", Sadeleştiren: Abdülmühammed Âyetî, Tahran.